

Woordenschatdidactiek

1. Inleiding

In het voortgezet onderwijs is aandacht voor de woordenschatontwikkeling van leerlingen van groot belang. Woordenschat is niet alleen een cruciale factor voor tekstbegrip (Hirsch 2006), maar ook voor spreken, schrijven en spellen. Woordenschat zou dus een belangrijk onderdeel moeten zijn van het didactisch repertoire van een docent Nederlands (Van Wanroij 2014).

In de basisschooldidactiek wordt ruim aandacht besteed aan woordenschatontwikkeling; in de vakdidactiek voor het voortgezet onderwijs is dit onderdeel echter veel minder prominent aanwezig. Hoe terecht is dat? Zijn leerlingen in het voortgezet onderwijs voor wat betreft woordenschat ‘uitgeleerd’? En zo nee, hoe kunnen we leerlingen in het voortgezet onderwijs hierbij het beste begeleiden?

In deze tekst schetsen we eerst hoe we woorden leren. We zien het als belangrijke stap om leerlingen op metaniveau bewust te maken van dit proces en geven daartoe een voorbeeld uit onze eigen lespraktijk. Vervolgens gaan we in op verschillende manieren om met woordenschatonderwijs aan de slag te gaan.

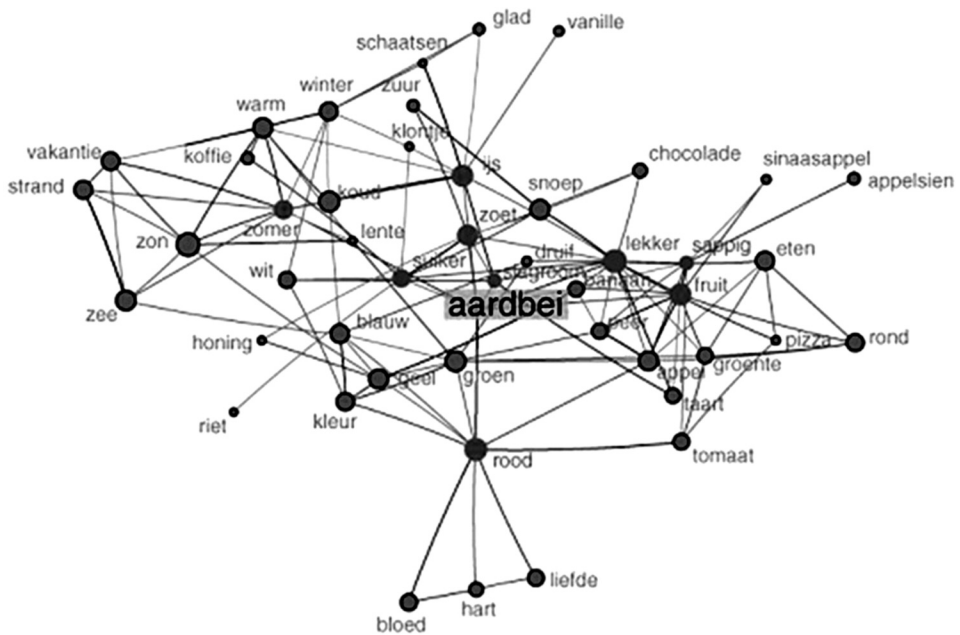
2. Hoe leren we woorden?

De laatste jaren is veel onderzoek gedaan naar hoe we woorden leren. Het mentale lexicon speelt daarbij een cruciale rol. Alle woorden die we leren worden daarin opgeslagen. We slaan verschillende soorten informatie over woorden op, bijvoorbeeld over de betekenis (semantische informatie), maar ook over de uitspraak (fonologische informatie), de klank (akoestische informatie), de schrijfwijze (orthografische informatie), de vervoeging (morfologische informatie) en het gebruik in zinnen (syntactische informatie). Onze kennis van een woord is dieper naarmate we meer over een woord weten

(zie: www.lesintaal.nl – 2.3.1 Mentaal lexicon). Een belangrijke conclusie voor het onderwijs is dat woordenschatuitbreiding niet alleen een kwestie is van meer woorden leren, maar ook van meer *over* woorden leren, van het verwerven van diepe woordkennis.

In de (basisschool-)didactiek wordt dit inzicht weergegeven door te spreken over ‘labels’ en ‘concepten’ (Van der Nulft & Verhallen 2009). Het label is de waarneembare kant van het woord, zoals het dus wordt uitgesproken of opgeschreven. Het concept ervan is het onderliggende complex aan betekenissen (inclusief de grammaticale aspecten) zoals zich dat in ieder individueel brein in verloop van tijd ontwikkelt.

Het mentale lexicon kunnen we visualiseren als een netwerk waarin deze concepten onderling samenhangen. Woorden zijn hierin onderling met elkaar verbonden via hun betekenissen en eigenschappen. De Vlaamse experimenteel psychologen De Deyne en Storms hebben enkele van deze conceptuele netwerken in kaart gebracht door via een online enquête duizenden vrijwilligers hun associaties bij bepaalde woorden te laten invullen (De Deyne & Storms 2013). De resulterende figuurtjes zijn illustratief.

Figuur 1 – Voorbeeld van conceptuele netwerken (De Deyne & Storms 2013).

3. Woordenschatdidactiek

We denken dat het belangrijk is om leerlingen op metaniveau te laten zien hoe hun eigen woordenschat zich ontwikkelt. Met de volgende oefening is voor leerlingen

inzichtelijk te maken hoe ons mentale lexicon functioneert en hoe ze dus zelf woorden leren. Ze krijgen de opdracht om in één minuut op een A4'tje een auto te tekenen.

Nabespreking:

- Alle leerlingen zullen in alle voorbeelden een auto herkennen. Docenten kunnen in hun uitleg gebruik maken van *de prototypetheorie* (Hazenbosch e.a. 2017: 241). De prototypetheorie gaat ervan uit dat woordbetekenis uit een concept bestaat van het meest typische voorbeeld. Er bestaan ook auto's met drie wielen, maar bijna iedereen denkt bij een auto aan vier wielen.
- Tegelijkertijd zullen de tekeningen ook van elkaar verschillen. Iedereen heeft bij elk woord een eigen, uniek concept in zijn hoofd dat wordt gevormd door het (unieke) mentale lexicon van een individu. Bespreek bijvoorbeeld de verschillen tussen de tekeningen van jongens en meisjes.

Leerlingen ervaren op deze manier wat conceptuele netwerken zijn en wat dit te maken heeft met hun woordenschatontwikkeling.

Goed woordenschatonderwijs is er natuurlijk ook op gericht om leerlingen verbindingen te laten leggen tussen woorden onderling en tussen betekenselementen van woorden. Om die onderlinge banden te versterken, is het van groot belang om welbewust en op verschillende manieren met woorden bezig te zijn.

Vanuit het basisonderwijs zijn er verschillende didactische modellen bekend rondom woordenschatdidactiek, zoals *de zesstappenaanpak* van Marzano (samengevat door Joosten & Riemens 2011) en *de Viertakt* van Verhallen (Van den Nulft & Verhallen 2009). Beide modellen lijken op elkaar en beogen hetzelfde: leerlingen komen tot 'diepere betekenis' van aan te leren woorden.

We vatten *de Viertakt* kort samen. Het model bestaat uit vier stappen. Het is van belang dat alle vier de stappen worden doorlopen (zie ook: Van Wanroij 2014):

- *Stap 1 – Voorbewerken*

Woorden worden beter aangeleerd als ze in hun context worden aangeboden. Begin de behandeling van een nieuw woord dus door een context te creëren waarin het aan te leren woord past, door bijvoorbeeld een verhaal te vertellen, een filmfragment te tonen of een gesprek te voeren met leerlingen waarin die context centraal staat.

- *Stap 2 – Semantiseren*

Bij het semantiseren ontstaat de feitelijke vorming, verbreding en verdieping van de nieuwe concepten in de hoofden van de leerlingen. Het is belangrijk dat de docent

hierbij zowel verbale als non-verbale middelen inzet. Het is de bedoeling om tot ‘diepere woordkennis’ te komen en de nieuwe woorden daarbij ook te koppelen aan woorden die al aanwezig zijn in het mentale lexicon van de leerlingen.

- *Stap 3 – Consolideren*

Woorden blijven na één keer bespreken meestal niet hangen in het langetermijngeheugen van de leerlingen. Herhaling is nodig, met variatie in de verschillende contexten waarin woorden kunnen voorkomen. Dezelfde werkwijzen als bij het semantiseren kunnen hierbij worden ingezet.

- *Stap 4 – Controleren*

Door allerlei vormen van toetsing moet worden vastgesteld in welke mate leerlingen de nieuwe woorden hebben onthouden. Dat kan gebeuren door middel van methodegebonden toetsen, maar ook informeel, door leerlingen ernaar te vragen en op hun woordgebruik te letten.

Een aantal werkvormen die we kunnen inzetten bij ‘diepere’ woordenschatontwikkeling, zullen we in onze workshop oefenen, zoals *running dictation* (De Coole & Valk 2010). We zullen nabespreken waar we deze opdrachten kunnen plaatsen in *de Viertakt* van Verhallen en hoe ze bijdragen aan conceptuele netwerkbouw.

4. Praktijkproblemen

Modellen zoals *de Viertakt* van Verhallen hebben sterk bijgedragen aan meer systematisch en verdiepend woordenschatonderwijs. Toch is er ook kritiek: de werkwijze is bijvoorbeeld zo uitgebreid dat er veel te weinig tijd is om alle woorden te behandelen die de leerlingen zouden moeten aanleren (zie o.a. Van Wanroij 2014). Docenten zullen dus moeten kiezen welke woorden ‘verdiepend’ moeten worden aangeboden. Die selectie is niet eenvoudig. Marzano stelt voor om te kiezen voor school- en vaktaalwoorden. Deze woorden zijn echt relevant voor leerlingen omdat beheersing ervan het sterkst van invloed is op hun schoolsucces (Joosten & Riemens 2011). Op de website van SLO is een schooltaalwoordenlijst te vinden met 180 belangrijke schooltaalwoorden voor de basisvorming (onderbouw voortgezet onderwijs). Deze lijst is te downloaden op <http://nederlands.slo.nl/basistaal/taalbeleid/schooltaalwoorden/schooltaalwoordenlijst>.

Daarnaast verschuift de aandacht de laatste tijd meer naar het aanleren van strategieën die leerlingen moeten helpen om zelfstandig de nieuwe woorden aan te leren die hun pad kruisen.

Referenties

- Bijl-Van Gelder, H. & R. Bots (2016). “Het woordenlerende brein”. In: *Van twaalf tot achttien*, jan. 2016, p. 30-33. Online raadpleegbaar op: <http://www.cedgroep.nl/~media/77c92b20079f4fa092992b00840f1d40.ashx>.
- Brouwer, Tj. (2011). “Woordenschatonderwijs 2.0”. In: *Tijdschrift Taal*, 2 (4), p. 14-17.
- Deyne, S. de. & G. Storms (2013). ‘Nederlands woordassociatieproject Small World of Words’. Online raadpleegbaar op: http://www.smallworldofwords.com/new/visualize/info_nl.html.
- Hazenbosch, R. e.a. (2017). “Woorden Werken”. In: A. Mottart & S. Vanhooren. *Conferentiebundel eenendertigste conferentie Onderwijs Nederlands*. Gent: Skribis, p. 240-244.
- Hirsch, E. D. (2006). *The Knowledge Deficit*. New York: Houghton Mifflin.
- Van den Nulft, D. & M. Verhallen (2009). *Met woorden in de weer*. Bussum: Coutinho.
- Van Wanroij, T. (2014). “Woordenschat, de viertakt voorbij?”. Online raadpleegbaar op: <https://www.tonvanwanroij.nl/woordenschat-de-viertakt-voorbij.html>.